

Magdalena Staniaszek

Uniwersytet Łódzki [magdalena.staniaszek@uni.lodz.pl]

(Nie)wykorzystywanie mediacji w sprawach nieletnich

Abstrakt: Obecnie można zaobserwować zjawisko nadmiernego formalizowania reakcji kontroli społecznej wobec dzieci i młodzieży z przejawami demoralizacji – zwłaszcza dopiero zagrożonych procesem wykolejenia oraz nadto arbitralną rolę sędziego w sprawach z udziałem nieletnich. Mimo możliwości prawnej, sądy rodzinne niezbyt często kierują sprawy do postępowania mediacyjnego. W latach 2004 – 2016 najczęściej skierowano spraw do mediacji w 2006 roku - 366, a najmniej w 2014 roku – 198. W 2016 roku – 285 spraw, w tym łódzkie sądy – 13.

Celem artykułu jest prezentacja badań dotycząca analizy spraw nieletnich skierowanych przez łódzkie sądy do postępowania mediacyjnego w latach 2011-2016.

Przedmiot badań stanowi treść akt spraw oraz treść sprawozdania z postępowania mediacyjnego dotycząca wyniku zakończenia mediacji i warunków ugody, jeżeli taka została zawarta.

Na podstawie analizy badań można wnioskować, że sędziowie kierują do postępowania mediacyjnego jedynie te sprawy, gdzie poszkodowanym i sprawcą są osoby małoletnie, a czyny karalne dotyczyły m.in. wymuszenia, naruszenia nietykalności, nękania. Z liczby spraw skierowanych do mediacji wynika, że sędziowie nadal nie są przekonani co do słuszności rozstrzygnięcia spraw z wykorzystaniem sprawiedliwości naprawczej.

Słowa kluczowe: mediacja, nieletni, sprawiedliwość naprawcza

W międzynarodowych aktach prawnych, dotyczących podejścia do nieletnich, do końca XX wieku dominowała zasada dobra dziecka (nieletniego). Następnie pojawiła się zasada *balanced approach*, charakteryzująca się zachowaniem równowagi między potrzebami sprawcy, ofiary i społeczności. Odzwierciedla się to w idei sprawiedliwości naprawczej, która proponuje takie rozwiązania w postępowaniu z nieletnimi, jak mediacja czy instytucje naprawcze. W proces poszukiwania rozwiązania skutków konfliktu, spowodowanego czynem przestępczym, angażuje się ofiarę, oskarżonego i społeczność, dążąc do zadośćuczynienia za straty, pojednania między stronami i wzmocnienia poczucia bezpieczeństwa całej społeczności. Chroniony jest przy tym interes zarówno ofiary (sprawca powinien uznać poczynione jej szkody i starać się je naprawić), społeczności (interesy polegające na osiągnięciu rehabilitacji sprawcy, zapobieganiu recydywie i ograniczeniu kosztów procedury karnej), jak i oskarżonego (który nie trafi w tryby prawa karnego, i którego gwarancje konstytucyjne zostaną zachowane)¹. Obecnie, w postępowaniu z nieletnimi, wskazuje się na pojawienie się zasady *responsibilization*, według której istotna jest odpowiedzialność lub uczynienie odpowiedzialnym nieletniego za swój czyn (Kusztal 2011, s. 36).

W Rekomendacji Rady Europy² wskazuje się, że głównym celem wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich oraz środków towarzyszących w zakresie zwalczania przestępczości nieletnich jest zapobieganie przestępczości oraz powrotom do przestępczości, (re)socjalizacja i (re)integracja przestępców oraz zaspokojenie potrzeb i interesów ofiar. Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich należy traktować jako jeden z elementów szerszej strategii lokalnego systemu zapobiegania przestępczości nieletnich, który uwzględnia rodzinę, szkołę, sąsiedztwo i kontekst grupy rówieśniczej. Sankcje i środki zastosowane wobec nieletnich powinny opierać się na sprawiedliwości naprawczej (np. na mediacji czy odszkodowaniu na rzecz ofiary). Na rozwiązania oparte o koncepcję sprawiedliwości i zasadę prewencji indywidualnej wskazują również Europejskie reguły wykonywania sankcji i środków orzeczonych wobec nieletnich sprawców czynów karalnych³.

Rezolucja Parlamentu Europejskiego⁴ wskazuje, iż istotne jest opracowanie, w ramach walki z przestępczością nieletnich, środków przewidujących kary alternatywne w stosunku do kary pozbawienia wolności oraz kary o charakterze pedagogicznym, np. wykonywanie prac

¹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006IE0414&rid=1>

² https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3

³ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d2716

⁴ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0283+0+DOC+XML+V0//EN>

użyteczności publicznej, mediacja z ofiarami, kursy szkolenia zawodowego w zależności od powagi występku, wieku winnego, jego osobowości i dojrzałości.

W polskim modelu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich powinno się uwzględnić zalecenia międzynarodowe (szczególnie zawarte w Regułach Pekinśkich⁵ i Europejskich regułach), dotyczące stosowania działań o charakterze „minimum interwencji” w postaci stosowania krótkoterminowych środków zabezpieczających oraz związanej z tym strategii *diversion*, czyli unikaniu formalnego (sądowego) postępowania w sprawach nieletnich. Coraz częściej podkreśla się zasadność wprowadzenia zmian, szczególnie takich, które uwzględniałyby odpowiedzialność nieletniego za zachowania naruszające normy prawne (*restorative justice*) (por. Gaberle 2008), związanych z koncepcją sprawiedliwości naprawczej (w myśl hasła „*The three R's*” – *restitution, responsibility, reintegration*), której głównym celem jest naprawienie krzywdy wyrządzonej czynem przestępczym. Szerokie zastosowanie koncepcji sprawiedliwości naprawczej obowiązuje w angielskim modelu postępowania z nieletnimi (np. *reparation order* – obowiązek naprawienia szkody, *community order*, czyli sankcje wykonywane w społeczności lokalnej).

W polskim prawie instytucję mediacji dla nieletnich wprowadzono w 2000 roku poprzez wpisanie jej do *ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (zwana: ustawą)*, co oznacza pojawienie się elementu modelu sprawiedliwości naprawczej. Szczegółowe regulacje prawne zostały wskazane w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 2001 roku w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich.

Mediacja wywodzi się z idei sprawiedliwości naprawczej (*restorative justice*), której głównym celem jest naprawienie krzywdy wyrządzonej czynem przestępczym, w szczególności umożliwienie sprawcy podjęcia działań naprawczych, ofierze natomiast (jeśli sobie tego życzy) umożliwienie uczestnictwa w dialogu ze sprawcą w zakresie zadośćuczynienia (Lipowicz 2003, s. 358). Sprawiedliwość naprawcza, zdaniem Kazimierza Pierzchały (2012, s. 65), to swego rodzaju „filozofia życia, która karanie zastępuje pojednaniem, zemstę na sprawcach – pomocą dla ofiar, alienację i nieczułość – wspólnotą i zjednoczeniem, a negatywizm i destrukcję – naprawą, przebaczeniem i łaską”. Natomiast jak wskazuje Martin Wright (2001, s. 207), „tym, co wiele ofiar sobie ceni, jest możliwość spotkania się z przestępcą w bardziej odpowiednich warunkach niż sala sądowa

⁵ <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf>

(lub możliwość pośredniego komunikowania się z nim) i uzgodnienia odpowiedniego naprawienia szkody”.

Sprawiedliwość naprawcza, a zarazem i mediacja, stanowi alternatywę dla tradycyjnego podejścia retrybucyjno-odwetowego oraz daje możliwość restytucji (Potaczała 2010, s. 94; Kuszta 2002, s. 262-267).

Zgodnie z art. 3a § 1 i 2 *ustawy*, sąd rodzinny może, w każdym stadium postępowania z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego, skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego. Instytucja lub osoba godna zaufania, po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego, sporządza sprawozdanie z jego przebiegu i wyników, które sąd rodzinny bierze pod uwagę, orzekając w sprawie nieletniego.

Postępowanie mediacyjne ma charakter fakultatywny i może być przeprowadzone na każdym etapie postępowania (postępowanie wyjaśniające, rozpoznawcze i wykonawcze), zarówno w sprawie o czyn karalny, jak i o demoralizację. Mediacja powinna mieć przede wszystkim znaczenie wychowawcze, uzmysławiając nieletniemu, poprzez bezpośredni kontakt z pokrzywdzonym, szkodliwość popełnionego czynu karalnego lub innego zachowania wskazującego na demoralizację. Udział nieletniego w postępowaniu mediacyjnym nie może być wykorzystywany jako dowód przyznania się do popełnionego czynu zabronionego (Górecki, Stachowiak 2010, s. 29). Do postępowania mediacyjnego zostają skierowane w szczególności sprawy, których istotne okoliczności nie budzą wątpliwości. Z mediacji wyklucza się sprawy wątpliwe pod względem dowodowym (Bieńkowska 2011, s. 6) oraz sprawy związane z przestępczością zorganizowaną i tzw. sprawy wielowątkowe. Mediacja nie może być również przeprowadzona, gdy stan psychiki nieletniego wskazuje na konieczność jego leczenia (Wajerowska-Oniszczyk 2011, s. 6).

W postępowaniu mediacyjnym uczestniczą nieletni, pokrzywdzony, rodzice lub opiekun nieletniego, jeśli pokrzywdzonym jest małoletni – rodzice lub opiekun małoletniego.

Podstawowymi zasadami, którymi kieruje się mediacja, to dobrowolność i równowaga sił pomiędzy stronami (Lipowicz 2003, s. 358), dlatego też postępowanie mediacyjne przeprowadzane jest za zgodą wszystkich uczestników. Zgoda ta może zostać cofnięta w każdym stadium postępowania. Jak wskazuje Jacek Pyżalski (2003, s. 466), dobrowolność jest dość istotnym elementem, gdyż „nie stoi w opozycji do gloryfikowanej i manifestowanej

przez wielu nieletnich postawy niezależności. Własny udział w rozwiązywaniu konfliktu stanowi także odwrotność treningu wyuczonej bezradności”. Wypracowana ugoda nie jest arbitralną decyzją podmiotów ze świata zewnętrznego, lecz stanowi własną autonomiczną decyzję.

Postępowanie mediacyjne jest przeprowadzone w sposób poufny, uniemożliwiający osobom postronnym dostęp do informacji uzyskanych w jego toku. Odstąpienie od poufności jest możliwe wyłącznie za zgodą wszystkich uczestników.

Według Małgorzaty Michel (2010, s. 53), mediacja umożliwia obu stronom konfliktu przede wszystkim:

- bezpośredni wpływ na rozwiązanie konfliktu oraz podejmowanie decyzji o zadośćuczynieniu, świadczonej rekompensacie lub też określeniu dalszych reguł współżycia;
- zamianę walki stron na działanie, które ma na celu rozwiązanie wspólnego problemu;
- realne szanse otrzymania zadośćuczynienia zarówno w formie materialnej, jak i moralnej;
- odreagowanie emocji i zmniejszenie lęku;
- współdecydowanie o sobie i o przebiegu postępowania;
- przejęcie odpowiedzialności za własne czyny;
- zapobieganie stygmatyzacji;
- wyrażanie potrzeb i uczuć;
- pojednanie się.

Wpływ mediacji na sprawcę przestępstwa wydaje się być podwójny, z jednej strony ugoda będąca efektem mediacji daje możliwość uniknięcia bądź zmniejszenia wymiaru kary, z drugiej zaś jednak ma wymiar bardziej psychologiczny. Poprzez proces mediacyjny, sprawca uświadamia sobie nie tylko, że naruszył normę prawną, ale także że wyrządził krzywdę konkretnej osobie. Ma okazję pełniejszego zrozumienia konsekwencji własnego

czynu, a co za tym idzie wzbudzenia w sobie żalu i skruchy, a także przeproszenia i zaproponowania formy zadośćuczynienia oraz spróbowania pojednania się z ofiarą (Gromelska 2007, s. 279).

Mediacja w rejonowych sądach w Łodzi

Obecnie można zaobserwować zjawisko nadmiernego formalizowania reakcji kontroli społecznej wobec dzieci i młodzieży z przejawami demoralizacji – zwłaszcza dopiero zagrożonych procesem wykolejenia oraz nadto arbitralną rolę sędziego w sprawach z udziałem nieletnich. Mimo możliwości prawnej, sądy rodzinne niezbyt często kierują sprawy do postępowania mediacyjnego. W latach 2004 – 2016 najczęściej skierowano spraw do mediacji w 2006 roku - 366, a najmniej w 2014 roku – 198. W 2016 roku – 285 spraw, w tym łódzkie sądy – 13.

Zrealizowane badania dotyczyły analizy spraw nieletnich skierowanych przez łódzkie sądy do postępowania mediacyjnego w latach 2011-2016.

Przedmiot badań stanowi treść akt spraw dotycząca przyczyny skierowania sprawy do sądu, sytuacji rodzinnej nieletniego oraz treść sprawozdania z postępowania mediacyjnego dotycząca wyniku zakończenia mediacji i warunków ugody, jeżeli taka została zawarta.

Analizie poddano 14 spraw skierowanych do postępowania mediacyjnego w latach 2011-2016. Z danych przedstawionych w Tabeli 1 wynika, że w latach 2012-2014 sędziowie łódzkich sądów nie skierowali żadnej sprawy do mediacji. Można zauważyć, że sędziowie nie są przekonani co do zasadności stosowania mediacji w sprawach nieletnich (zazwyczaj to ten sam sędzia kierował sprawy do mediacji).

Tabela 1. Liczba mediacji w łódzkich sądach w latach 2011-2016

Lata	Liczba mediacji w Polsce	Liczba mediacji w Łodzi
2011	312	1
2015	212	1
2016	285	12
Razem	809	14

Źródło: badania własne.

Na podstawie przeprowadzonej analizy wynika, że najczęściej sprawę do sądu kierowała Policja, po uprzednim zgłoszeniu przez rodziców osoby pokrzywdzonej oraz dyrekcję szkoły, na terenie której miało miejsce zdarzenie. Częściej postępowaniem mediacyjnym byli objęci chłopcy (zarówno jako pokrzywdzeni, jak i sprawcy). Średni wiek pokrzywdzonych i sprawców to 14 lat. Sprawcy najczęściej pochodzą z rodzin pełnych (6 osób) lub wychowuje ich tylko matka (3 osoby) lub tylko ojciec (4 osoby), jeden z rodziny zrekonstruowanej.

Analizie poddano rodzaje czynów według kodeksu karnego, które popełniali nieletni. Do najczęstszych czynów karalnych należały: wymuszenie pod groźbą (Art. 282 k.k.), nękanie (Art. 190a§1 k.k.), uszkodzenie narządu do 7 dni (Art. 157§2 k.k.), grożenie pobiciem co wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona (Art. 190§1 k.k.), naruszenie nietykalności (Art. 217§1 k.k.), znęcanie fizyczne i psychiczne (Art. 207§1 k.k.), bójka (Art. 158§1 k.k.), znieważenie słowami (Art. 216§1 k.k.), utrwalanie wizerunku nagiej osoby (Art. 191a§ k.k.). Nieletni popełniali zazwyczaj więcej niż jeden czyn karalny.

Z 14 postępowań mediacyjnych 10 zakończyło się ugodą, w pozostałych przypadkach nie wypracowano porozumienia. W przypadku ugody najczęściej sprawca przeproszał pokrzywdzonego.

Poniżej przedstawiono fragmenty sprawozdań mediacyjnych.

Mediacja 1 (poszkodowana: 15-letnia dziewczyna; sprawca: 16-letnia dziewczyna; czyn: naruszenie nietykalności, umieszczenie nagich zdjęć w Internecie)

Sprawczynie: przyznała, że źle postąpiła w stosunku do małoletniej, chciałaby aby małoletnia jej wybaczyła; żeby się nawzajem szanowały; miały pozytywne relacje, bo chodzą razem do jednej szkoły.

Poszkodowana: chce wybaczyć nieletniej to co jej zrobiła i jednocześnie przeprosić ją; odbudować relację z nieletnią; chciałaby, żeby było jak kiedyś, żeby sobie ufały.

Na zakończenie postępowania nieletnia i małoletnia na dowód pojednania objęły się, pocałowały, co spotkało się z pełną akceptacją obecnych rodziców.

Mediacja 2 (poszkodowany: 14-letni chłopiec; sprawca: 14-letni chłopiec; czyn: w wyniku pobicia uszkodzenie narządu do 7 dni)

Sprawca: zobowiązał się, że nie będzie nękał ani prowokował małoletniego do bójek; obiecał trzymać się z daleka od małoletniego i unikać kontaktu z nim, żeby nie dochodziło do kolejnych konfliktów; oświadczył, iż nie będzie przychodził pod dom ani szkołę małoletniego.

Poszkodowany: zobowiązał się trzymać z daleka od nieletniego; nie prowokować go, ani nie grozić.

Na zakończenie chłopcy podali sobie ręce na dowód pojednania, co spotkało się z akceptacją obecnych rodziców.

Mediacja 3 (poszkodowana: 14-letnia dziewczyna; sprawca: 14-letni chłopiec; czyn: uszkodzenie narządu do 7 dni; groźba pobicia; nękanie)

Sprawca: przeprosił małoletnią za wyrządzone krzywdy, zobowiązał się podczas spotkania z małoletnią nie obrażać jej, nie wypowiadać gróźb i niestosować żadnej formy przemocy.

Poszkodowana: przeprosiła nieletniego, że sprowokowana obrażała go.

Nieletni i małoletnia zobowiązali się nie wypowiadać negatywnych komentarzy na swój temat do osób trzecich, zwłaszcza wspólnych znajomych.

Mediacja 4 (poszkodowany: 14-letni chłopiec; sprawca: 15-letni chłopiec; czyn: bójka)

Podczas spotkania mediacyjnego obie strony konfliktu przedstawiły swoje stanowisko w sprawie, wszystko sobie wyjaśniły. Chłopcy stwierdzili, że nie ma już między nimi konfliktu. Sprawa zakończona. Strony zgodnie oświadczyły, że zależy im na ugodzie, nie chcą kontynuować sprawy w sądzie. W związku z tym nieletni i małoletni napisali oświadczenia, na których złożyli podpisy obecni na spotkaniu mediacyjnym rodzice. Na znak ugody chłopcy podali sobie ręce.

Mediacja 5 (poszkodowany: 14-letni chłopiec; sprawca: 14-letni chłopiec; czyn: wymuszenie pod groźbą, zagrożenie pobiciem co wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona)

Sprawca: przeprosił małoletniego; zobowiązał się nie używać przemocy fizycznej szczególnie bicia, kopania wobec małoletniego; zobowiązał się nie używać przemocy

psychicznej szczególnie obrażania przy pomocy słów wulgarnych, przezywania, złego wypowiedania się o rodzinie małoletniego.

Poszkodowany: przyjął przeprosiny; zobowiązał się nie używać wulgarnych słów wobec nieletniego.

Chłopcy wypracowali i podpisali ugodę mediacyjną, z którą zapoznali uczestniczących w mediacji rodziców małoletniego i ojca nieletniego; rodzice zaakceptowali.

Z przytoczonych treści ugód wynika, że zarówno osoba poszkodowana, jak i sprawca próbują wspólnie wypracować rozwiązanie. Obie strony próbują poszukać również rozwiązań na przyszłość, a nie tylko koncentrować się na przeproszeniu. Zaletą postępowania mediacyjnego niewątpliwie jest czynny udział poszkodowanego. W przeciwieństwie do rozprawy sądowej, podczas mediacji ma on wpływ na rodzaj zadośćuczynienia ze strony sprawcy. W sądzie jest tylko biernym uczestnikiem i „odbiorcą” decyzji sędziego w zakresie zastosowania środków względem sprawcy (które najczęściej nie stanowią żadnego zadośćuczynienia wobec poszkodowanego).

Z analizy akt sądowych można wysnuć wniosek, że mediacja jest bardzo rzadko stosowanym środkiem w postępowaniu w sprawach nieletnich. Jeśli sędzia decyduje się skierować sprawę do postępowania mediacyjnego zazwyczaj dotyczy ona sytuacji, w której poszkodowany i sprawca są równolatkami, często znającymi się już wcześniej i uczęszczającymi do tej samej szkoły. Mediacja daje szansę, aby obie strony nie pozostawały w dalszym konflikcie czy też poczuciu krzywdy, a w wyniku ugody ich relacje mogą ulec poprawie lub zostać neutralne.

W Polsce najczęściej stosowanym środkiem probacyjnym wobec nieletnich jest nadzór kuratorski (Sawicka 2001, s.121), mimo że ustawa dysponuje również innymi środkami probacyjnymi. Niestety dość często środki probacyjne funkcjonują jako mechanizmy kontroli, zamiast stanowić narzędzia do społecznej reintegracji (Opora 2010, s. 218). A sama mediacja w postępowaniu w sprawach nieletnich, mimo dużego potencjału wychowawczego, nadal jest niedoceniana przez polski wymiar sprawiedliwości.

Abstract: (Not)applying mediation in minors cases

Presently we are noticing that social control over youth showing symptoms of demoralization is being excessively formalized - especially in case of individuals just on the verge of demoralization, and, at the same time, too arbitrary a role of the judge in cases involving minors. Despite legal possibilities, Family Court rarely applies mediation proceedings. In the years 2004-2016 the most mediations occurred in 2006 (366) and the fewest in 2014 (198). In 2016 there were 25 mediations, including 13 in Lodz.

The presentation is aimed to show the research on minors cases addressed to mediation proceedings by Lodz courts in the years 2011-2016.

The subject of study is the content of court files and mediation reports concerning the final results of the mediation and terms of agreement if made.

Basing on research analysis we may reason that the only cases directed to mediation are the ones where the victim and the perpetrator are minors and the criminal act was extortion, bodily harm or harassment. The number of cases directed to mediation proceedings suggests that judges are still not fully convinced of the validity of restorative justice.

Keywords: mediation, juvenile, restorative justice

Bibliografia

- [1] Bieńkowska E. (2011), Mediacja w sprawach nieletnich. Stan prawny na 1 września 2011r., Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa.
- [2] European Parliament resolution of 21 June 2007 on juvenile delinquency, the role of women, the family and society, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0283+0+DOC+XML+V0//EN>, data pobrania: 20.10.2017 r.
- [3] European Rules for Juvenile Offenders Subject to Sanctions and Measures (2008), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d2716, data pobrania: 20.10.2017 r.
- [4] Gaberle A. (2008), Reakcja na niepożądane zachowania małoletnich (zagadnienia podstawowe), Archiwum Kryminologii 2007-2008, Tom XXIX-XXX.
- [5] Górecki P., Stachowiak S. (2010), Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa.

- [6] Gromelska K. (2007), Mediacja jako jeden z obszarów działania pedagoga resocjalizacyjnego [w:] Pospiszyl I., Konopczyński M. (red.), Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego, Wydawnictwo PEDAGOGIUM, Warszawa.
- [7] Kusztal J. (2002), W poszukiwaniu optymalnego modelu postępowania w sprawach nieletnich, Nauczyciel i Szkoła, Nr 1-2 (14-15).
- [8] Kusztal J. (2011), Europejskie tendencje w zapobieganiu przestępczości nieletnich, Probacja, Nr 4.
- [9] Lipowicz E. (2003), Mediacje między nieletnim sprawcą a ofiarą – stan obecny i perspektywy [w:] Rybczyńska D. (red.), Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [10] Michel M. (2010), Rola mediacji pomiędzy pokrzywdzonym sprawcą czynu karalnego lub przestępstwa w procesie karnym w kontekście idei sprawiedliwości naprawczej [w:] Przybyliński S. (red.), Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- [11] Opinion of the European Economic and Social Committee on The prevention of juvenile delinquency. Ways of dealing with juvenile delinquency and the role of the juvenile justice system in the European Union (2006), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006IE0414&rid=1>, data pobrania: 20.10.2017 r.
- [12] Opora R. (2010), Refleksje na temat współczesnej resocjalizacji w kontekście jej efektywności, Resocjalizacja Polska, Nr 1.
- [13] Pierzchała K. (2012), Europejskie standardy postępowania w sprawach objętych probacją. Synteza problemu w oparciu o materiały z Konferencji Senackiej (Popowo, 27-28 października 2008 r.), Probacja, Nr 1.
- [14] Potaczała K. (2010), Postępowanie mediacyjne między nieletnim sprawcą a ofiarą w aspekcie zjawiska przemocy [w:] Sołtysiak T., Latoś A. (red.), Działalność profilaktyczna i resocjalizacyjna w środowisku otwartym, instytucjach wychowawczych, poprawczych oraz karnych, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- [15] Pyżalski J. (2003), Analiza efektywności środków angażujących techniki rozwiązywania sporów [w:] Sołtysiak T., Sudar-Malukiewicz J. (red.), Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz.
- [16] Recommendation (2003)20 concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice (2003), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3, data pobrania: 20.10.2017 r.

- [17] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 2001 roku w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2001 r. Nr 56, poz. 591, z późn. zm.).
- [18] Sawicka K. (2001), Probacyjne środki w profilaktyce i resocjalizacji nieletnich [w:] Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy: materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności: 20-21 października 2000 r., Dział Wydawniczy Kancelarii Senatu, Warszawa.
- [19] United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules) (1985), <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf>, data pobrania: 20.10.2017 r.
- [20] Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U 1982 nr 35 poz. 228).
- [21] Wajerowska-Oniszczyk B. (2011), Mediacja w polskim prawie nieletnich. Stan prawny na 1 września 2011 r., Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa.
- [22] Wright M. (2001), Sprawiedliwość naprawcza i mediacja [w:] Cichońska B. (red.) Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy: materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności: 20-21 października 2000 r., Dział Wydawniczy Kancelarii Senatu, Warszawa.